

تاریخ و سیرہ اجتماعی و فرهنگی اہل بیت علیہم السلام (۲)

از امام صادق علیہ السلام تا امام زمان علیہ السلام فرجہ الشریف

حسن احمدیان دلاویز

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه جانبه کشورها بسیار چالش برانگیز می‌نماید. ازاین‌رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی رحمته‌الله و مقام معظم رهبری علیه‌السلام می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی و پژوهشی، در گرو نظام منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعه المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم العالمیه» به عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون آموزشی و پژوهشی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم

فهرست

۱۳	کلیات تحقیق
۱۳	تبیین موضوع و بیان مسأله
۱۴	ضرورت و اهداف
۱۵	پیشینه تحقیق
۱۵	الف) کتاب و پایان نامه
۱۵	۱. سیره فرهنگی و اجتماعی معصومان علیهم السلام در کتاب های چهارگانه شیعه
۱۶	۲. سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام
۱۶	۳. سیره نبوی، منطق عملی
۱۷	۴. سیره معصومین علیهم السلام
۱۸	۵. حیات فکری و سیاسی امامان شیعه
۱۸	۶. انسان ۲۵۰ ساله
۱۹	۷. سیره خانوادگی ائمه معصوم علیهم السلام
۱۹	۸. بنیادهای اخلاق اجتماعی اهل بیت علیهم السلام
۲۰	۹. سلوک نورانی در سیره رحمانی: درس گفتارهایی از سیره اجتماعی اهل بیت علیهم السلام
۲۰	۱۰. سیره اخلاق اجتماعی اهل بیت علیهم السلام
۲۱	ب) مقالات
۲۱	گردآوری اطلاعات و روش تحقیق

سؤالات تحقیق (اصلی و فرعی) _____ ۲۱

نوآوری در پژوهش _____ ۲۲

بخش اول: مباحث مقدماتی

درس اول: مفهوم شناسی واژگان اساسی _____ ۲۵

مقدمه _____ ۲۵

مفهوم شناسی واژگان اساسی _____ ۲۶

۱. واژه شناسی تاریخ _____ ۲۶

۲. سیره _____ ۲۸

۳. فرهنگی _____ ۲۹

۴. اجتماعی _____ ۳۱

۵. تاریخ اجتماعی _____ ۳۲

۶. اهل بیت _____ ۳۳

درس دوم: حجیت سیره و تفاوت ها و تشابه ها در سیره اهل بیت (علیهم السلام) _____ ۳۹

مقدمه _____ ۳۹

ادله حجیت سیره اهل بیت (علیهم السلام) _____ ۴۰

۱. ادله نقلی _____ ۴۰

۲. دلیل عقلی _____ ۴۳

تفاوت ها و تشابه ها در سیره اهل بیت (علیهم السلام) _____ ۴۵

۱. سیره معصومان دارای منشأ الهی _____ ۴۵

۲. محتوای متعالی سیره _____ ۴۶

۳. سیره تفسیر و تبیین کننده آیات قرآن _____ ۴۷

عوامل و زمینه های تفاوت در سیره اهل بیت (علیهم السلام) _____ ۴۸

۱. اقتضائات زمان و مکان _____ ۴۹

۲. تفاوت در عرصه ابزارها _____ ۵۲

۳. تغییر شرایط _____ ۵۳

۵۳	۴. بهره‌گیری از اصل تقیه
۵۵	۵. موقعیت و جایگاه امام
۵۷	۶. حکم خاص صادره از معصوم
۶۱	درس سوم: وضعیت سیاسی عصر امام صادق علیه السلام تا امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف
۶۱	مقدمه
۶۱	حاکمان عباسی و اوضاع سیاسی عصر امام صادق علیه السلام تا امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف
۶۹	قیام‌های شیعیان و علویان علیه بنی عباس
۷۲	۱. قیام محمد نفس زکیه و شهید فخ
۷۳	۲. قیام ابن طباطبا
۷۳	۳. قیام محمد دیباج
۷۴	۴. قیام یحیی بن عمر

بخش دوم: تاریخ و سیره اجتماعی اهل بیت علیهم السلام

۷۹	درس چهارم: سیره خانوادگی اهل بیت علیهم السلام - قسمت اول
۷۹	مقدمه
۸۰	سیره اهل بیت علیهم السلام در آموزش مسائل دینی به خانواده
۸۰	۱. اهتمام به آموزش و ترویج نماز و قرآن
۸۴	۲. آموزش روزه
۸۵	صله رحم
۸۹	تلاش در جهت تأمین معیشت
۹۳	درس پنجم: سیره خانوادگی اهل بیت علیهم السلام - قسمت دوم
۹۳	مقدمه
۹۳	ساده‌زیستی ائمه علیهم السلام
۹۷	رعایت حقوق والدین و نیکی به آنان
۱۰۰	نامگذاری به نام‌های نیکو
۱۰۲	توجه به نیازهای عاطفی فرزندان

- برآورده ساختن نیازهای همسران _____ ۱۰۵
۱. برآورده ساختن نیازهای مادی همسران _____ ۱۰۵
۲. توجه به نیازهای عاطفی همسران _____ ۱۰۶
- درس ششم: سیره اجتماعی اهل بیت (علیهم السلام) در تعامل با مردم - اعم از مسلمان و غیر مسلمان _____ ۱۱۱
- مقدمه _____ ۱۱۱
- خوش خلقی _____ ۱۱۳
- صداقت و ادای امانت _____ ۱۱۵
- صبر، گذشت و خویشتر داری _____ ۱۱۷
- همزیستی مسالمت آمیز و حسن معاشرت با مردم _____ ۱۲۰
- رفق، مدارا و ملاطفت با مردم _____ ۱۲۵
- انفاق و رسیدگی به محرومان _____ ۱۳۰
- وفای به عهد _____ ۱۳۴
- درس هفتم: سیره اجتماعی اهل بیت (علیهم السلام) در تعامل با مؤمنان _____ ۱۳۹
- مقدمه _____ ۱۳۹
- تکریم انسان ها در سیره اهل بیت (علیهم السلام) _____ ۱۴۲
- غم زدایی از مؤمن و شاد کردن او _____ ۱۴۵
- تواضع و فروتنی نسبت به مؤمنان _____ ۱۴۸
- رابطه عاطفی عمیق با شیعه _____ ۱۵۰
- درس هشتم: سیره اهل بیت (علیهم السلام) در مواجهه با آسیب های اجتماعی _____ ۱۵۵
- مقدمه _____ ۱۵۵
- مصادیق آسیب های اجتماعی و راهکارهای ائمه (علیهم السلام) در مواجهه با آن _____ ۱۵۵
۱. بیکاری _____ ۱۵۷
۲. گران فروشی _____ ۱۵۹
۳. احتکار _____ ۱۶۰
۴. هم نشین بد _____ ۱۶۱

۵. میگساری و شهوت‌رانی ۱۶۲

۶. سرقت ۱۶۶

۷. ترک واجبات برای سحر و جادو ۱۶۷

بخش سوم: تاریخ و سیره فرهنگی اهل بیت علیهم‌السلام

درس نهم: اهمیت و جایگاه فرهنگ و آموزش در اسلام ۱۷۳

اهمیت فرهنگ در اسلام ۱۷۳

اهمیت آموزش در قرآن ۱۷۵

اهمیت و جایگاه آموزش در سنت ۱۷۶

ایجاد بستر آزاداندیشی ۱۸۰

درس دهم: تربیت شاگردان، مواد آموزشی و شیوه‌های آموزش در سیره اهل بیت علیهم‌السلام ۱۸۵

مقدمه ۱۸۵

اثبات جایگاه علمی اهل بیت علیهم‌السلام ۱۸۶

۱. پاسخ به سؤالات علمی ۱۹۱

۲. تبیین دین و ترویج قرآن ۱۹۳

الف) آموزش شریعت ۱۹۳

ب) آموزش قرآن ۱۹۵

کرسی درس و تربیت شاگردان در سیره علمی اهل بیت علیهم‌السلام ۲۰۱

مواد آموزشی در سیره اهل بیت علیهم‌السلام ۲۰۶

۱. اصول اعتقادی ۲۰۶

۲. تعلیم دعا ۲۰۸

۳. اخلاق و تربیت دینی ۲۰۹

۴. مسائل فقهی و احکام ۲۰۹

۵. تفسیر و علوم قرآن ۲۰۹

۶. علم حدیث و کلام ۲۱۰

۷. تاریخ ۲۱۱

- شيوه‌های تعليم در سیره ائمه اطهار (ع) _____ ۲۱۲
۱. آموزش حضوری و مستقيم _____ ۲۱۲
- الف) برپايی جلسات علمی _____ ۲۱۲
- ب) پرسش و پاسخ _____ ۲۱۳
- ج) املا _____ ۲۱۴
- د) مناظره و گفت‌وگوی علمی _____ ۲۱۴
- ه) خطابه و موعظه _____ ۲۱۵
- و) تمسک به قرآن و سنت _____ ۲۱۵
- ز) کرامت _____ ۲۱۶
۲. آموزش غير مستقيم و غير حضوری _____ ۲۱۷
- الف) آموزش غير زبانی _____ ۲۱۷
- ب) آموزش از طريق مکاتبه _____ ۲۱۸
- درس يازدهم: نامه‌ها و مناظرات علمی حضرات اهل بیت (ع) _____ ۲۲۱
- مقدمه _____ ۲۲۱
- نامه‌های علمی اهل بیت (ع) _____ ۲۲۱
- مناظرات (مصاديق و روش‌ها) _____ ۲۲۶
۱. مصاديق مناظرات _____ ۲۲۶
- الف) مناظرات امام صادق (ع) _____ ۲۲۶
- ب) مناظرات امام کاظم (ع) _____ ۲۲۷
- ج) مناظرات امام رضا (ع) _____ ۲۲۷
- د) مناظرات امام جواد (ع) _____ ۲۲۸
- ه) مناظرات امام هادی (ع) _____ ۲۳۰
- و) مناظرات امام عسکری (ع) _____ ۲۳۱
۲. اصول و روش‌های مناظره اهل بیت (ع) _____ ۲۳۲

درس دوازدهم: تاریخ و سیره فرهنگی ائمه علیهم السلام در برابر انحرافات فکری و عقیدتی _____ ۲۳۷

مقدمه _____ ۲۳۷

جریان های فکری در عصر امام صادق علیه السلام تا حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف _____ ۲۳۷

۱. غالیان _____ ۲۳۹

۲. زیدیه _____ ۲۴۱

۳. مرجئه _____ ۲۴۲

۴. اسماعیلیه _____ ۲۴۲

۵. واقفیه _____ ۲۴۳

۶. جریان تصوف _____ ۲۴۳

۷. مفوضه _____ ۲۴۴

۸. مجسمیه _____ ۲۴۴

۹. اهل حدیث _____ ۲۴۵

مواضع ائمه در برابر فرقه ها و نحله های انحرافی _____ ۲۴۵

۱. مدارا و مماشات _____ ۲۴۶

۲. گفت و گوی علمی و پاسخگویی به شبهات _____ ۲۴۶

۳. نادرست خواندن باور و اندیشه _____ ۲۴۷

۴. تکذیب و رد عقاید _____ ۲۴۸

۵. روشنگری در باره حقیقت _____ ۲۴۹

۶. در زمره دشمن دانستن _____ ۲۵۰

۷. ابراز برائت و بیزاری _____ ۲۵۱

۸. نفرین گروه های منحرف _____ ۲۵۳

۹. منع شیعیان از مراوده با پیروان فرقه های انحرافی _____ ۲۵۴

۱۰. اعلام ارتداد _____ ۲۵۷

درس سیزدهم: سیره فرهنگی اهل بیت علیهم السلام در اقامه شعائر دینی _____ ۲۶۱

مقدمه _____ ۲۶۱

مفهوم شناسی شعائر _____ ۲۶۲

- جایگاه و اهمیت شعائر در قرآن کریم _____ ۲۶۳
- مصادیق شعائر _____ ۲۶۴
۱. برگزاری جشن غدیر و سایر اعیاد _____ ۲۶۴
۲. زیارت قبور ائمه _____ ۲۶۶
۳. اهتمام به برپایی عزاداری و سوگواری _____ ۲۶۷
۴. صلوات بر پیامبر (صلی الله علیه و آله) و خاندان مطهرش _____ ۲۷۰
- صلوات در آینه قرآن و کلام معصوم (علیه السلام) _____ ۲۷۰
۵. جهر به بسم الله _____ ۲۷۲
۶. بهره‌گیری از سنت تقیه _____ ۲۷۴
۷. تبری از دشمنان _____ ۲۷۸
- کتابنامه _____ ۲۸۳

کلیات تحقیق

تبیین موضوع و بیان مسأله

اهل بیت علیهم السلام از مهم ترین و تأثیرگذارترین شخصیت ها در تغییر نگرش و عملکرد مردم جوامع مختلف در ادوار گوناگون بوده اند و همواره از سوی اندیشمندان فِرَق و گروه های مختلف، مورد توجه و ارزیابی قرار گرفته اند. نوع رفتار و عملکرد ایشان علاوه بر هدایت گری جامعه، جنبه الگویی نیز برای انسان ها در طول تاریخ داشته و دارد. از این رو، شناخت دقیق ابعاد گوناگون حیات فردی و اجتماعی حضرات معصومین علیهم السلام که از هر گونه خطا و اشتباه مصون هستند، می تواند به مثابه چراغ راه بشریت در مسیر تاریک، غبار آلود و آکنده از مشکلات و دشواری ها باشد. البته این مهم، زمانی تحقق می یابد که ابعاد مختلف زندگانی این بزرگواران به شکل علمی، واقع بینانه و تحلیلی ارائه گردد.

براین اساس، این پژوهش در صدد تشریح و ارائه تاریخ و سیره اجتماعی و فرهنگی اهل بیت علیهم السلام (از امام صادق علیه السلام تا امام زمان عجل الله تعالی فرجه له) با تکیه بر منابع کهن، اصیل و معتبر تاریخی، روایی و تفسیری شیعه و اهل سنت است. سعی شده تا با استفاده از رویکرد کلامی - تاریخی و روش توصیفی - تحلیلی، با نظر داشت رویکرد مقدس و معصومانه به امامان شیعه، علاوه بر بیان تاریخ نقلی و تحلیل گزاره های مربوطه، ابعاد مختلف سیره اهل بیت علیهم السلام؛ نظیر سیره تربیتی، خانوادگی، علمی و فرهنگی نیز با شاخص های شیوه آموزشی ارائه گردد.

شایان ذکر است که برای تعریف اصطلاحی فرهنگ که واژه فرهنگی منسوب به آن است، در میان محققان، وفاقی مشاهد نمی‌شود و هریک بر اساس زاویه دید خود آن را تعریف کرده‌اند؛ شماری، فرهنگ را مجموعه پیچیده‌ای از دانستنی‌ها، اعتقادات، هنرها، اخلاقیات، قوانین، عادات و هرگونه توانایی دیگری که انسان به عنوان عضوی از جامعه به دست می‌آورد، معنا کرده‌اند. از نگاه مقام معظم رهبری، فرهنگ به معنای خاص برای یک ملت، عبارت است از ذهنیات، اندیشه‌ها، ایمان‌ها، باورها، سنت‌ها، آداب و ذخیره‌های فکری و ذهنی که مشتمل بر سه عرصه و عنصر است: عرصه تصمیم‌سازی (سیاست‌گذاری) عرصه فرهنگ عمومی (ظاهری و نامحسوس) و عرصه فرهنگ آموزشی. براین اساس، ساختار تحقیق حاضر در بخش سیره فرهنگی، بر اساس این سه عرصه تنظیم می‌شود.

ضرورت و اهداف

با توجه به طرح تحول در نظام آموزشی و متون درسی جامعة المصطفی که مورد تأکید ریاست محترم این مرکز علمی نیز بوده و با نظر داشت به توسعه و افزایش مقاطع تحصیلی و رشته‌های آموزشی در گروه‌های علمی؛ از جمله گروه تاریخ و سیره، در راستای رفع کمبود منابع آموزشی و پر نمودن خلأ منابع درسی متناسب با شرایط مخاطبان، ضرورت نگارش متون آموزشی جدید، بیش از پیش خودنمایی می‌کند؛ چرا که نبود یا کمبود اینگونه آثار، آسیب‌های جدی و اثرگذار و چندجانبه را برای گروه‌های علمی، اساتید و دانشجویان به دنبال دارد. نکته مهم‌تر اینکه هیچ کتاب یا متن آموزشی در راستای موضوع پیشنهادی وجود ندارد. از سوی دیگر، شایسته ذکر است که زبان و قلم آثار و کتاب‌های علمی (یعنی منابع مرتبط با موضوع)، متناسب با دوره نگارش آن‌هاست که با گذشت چند ده سال یا حتی چند سال، نیاز به بازنویسی و به‌روزرسانی آن‌ها از امور ضروری تلقی می‌شود. علاوه بر آن، باتوجه به فقدان چنین

موضوع و متن آموزشی در مجامع علمی، نگارش اثری جامع در این باره، به ویژه با رویکرد تقریبی و همگرایانه، همسو و در راستای زمینه سازی جهت تحقق سیاست های کلی جامعه المصطفی العالمیه ع است.

پیشینه تحقیق

در زمینه موضوع پیشنهادی، با توجه به جست وجوی صورت گرفته، هیچ اثر مستقلی یافت نشد، اما برخی از منابع و کتاب ها با بحث مذکور مرتبط است که در ذیل به آنها اشاره می شود:

الف) کتاب و پایان نامه

۱. سیره فرهنگی و اجتماعی معصومان ع در کتاب های چهارگانه شیعه

مؤلف محترم آقای علی اکبر ذاکری در بخش اول، به مفهوم شناسی واژگان کلیدی پرداخته و سپس ساختار و ویژگی های هر یک از این چهار کتاب اصلی و کهن روایی شیعه (کافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب و استبصار)، تبیین و نسخه ها، شروح و مؤلفان آن ها را مورد بررسی قرار داده است. در بخش دوم کتاب و در قالب فصول متعددی، اخباری که در کتاب های چهارگانه شیعه درباره معصومان ع آمده نقل و وضعیت سیاسی - اجتماعی زمان آنان را نیز تشریح کرده است.

نویسنده در این اثر، تنها با استفاده از چهار منبع روایی شیعه به سراغ تبیین سیره حضرات معصومین ع رفته است؛ در حالی که در موضوع پیشنهادی ما از منابع کهن، اصیل و معتبر تاریخی، روایی و تفسیری شیعه و اهل سنت بهره مند خواهیم شد. از سوی دیگر، موضوع ما نسبت به موضوع این کتاب خاص تر است و تمایز مهم تر اینکه معیارها و شاخص های آموزشی در این اثر مد نظر نبوده است.

۲. سیره تربیتی پیامبر (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت (علیهم السلام)^۱

در این کتاب، سیره تربیتی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت آن حضرت، بررسی و اصول و روش های تربیتی نهفته در سیره آنان در حیطه های تربیت فرزند، تربیت اعتقادی، تربیت عبادی، تربیت اخلاقی و تربیت علمی استخراج و تبیین شده است. البته در فصول نخستین کتاب، مباحثی؛ نظیر کلیات، مفهوم شناسی و زمینه سازی برای تربیت فرزند مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به عنوان این کتاب، آنچه در اثنای این اثر به صورت روشن مشاهده می شود، آن است که در ابعاد مختلف تربیتی، غلبه با تبیین سیره پیامبر (صلی الله علیه و آله) است و از سیره حضرات ائمه (علیهم السلام)، مصادیق کمتری ارائه شده است. از سوی دیگر، موضوع پیشنهادی ما تاریخ و سیره فرهنگی و اجتماعی است؛ در حالی که کتاب مذکور، رویکرد و سیره تربیتی را مد نظر قرار داده است.

۳. سیره نبوی، منطق عملی^۲

این کتاب حجیم، از سه دفتر تشکیل می شود: دفتر اول با عنوان سیره فردی، دفتر دوم، سیره اجتماعی و دفتر سوم، با نام سیره مدیریتی ارائه شده است. آنچه که بیشتر با موضوع پیشنهادی ما مرتبط است، همان دفتر دوم با نام سیره اجتماعی است. در این دفتر، به اصول سیره اجتماعی پیامبر (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت (علیهم السلام) پرداخته شده است. اصول مهمی مانند: اصل رفق و مدارا، اصل تکریم، اصل عدم مداهنه، اصل عدم استرحام، اصل عدم انظلام، اصل عدالت اجتماعی، اصل شورا، اصل اهتمام برای مستضعفان، اصل مقابله با مستکبران، اصل مساوات، اصل اخوت و اصل تعاون، تکافل و مساوات، در این دفتر مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

۱. محمد داودی و دکتر سیدعلی حسینی زاده.

۲. مصطفی دلشاد تهرانی.

عمده محورهای مطالب، از سیره اجتماعی رسول اکرم ﷺ اخذ و ارائه شده و مؤلف محترم در موارد اندکی به اصول سیره اجتماعی سایر ائمه، به ویژه از امام صادق علیه السلام به بعد استناد کرده است.

۴. سیره معصومین علیه السلام^۱

نویسنده در فصل اول، به مباحث کلی همچون ضرورت بحث از سیره امامان معصوم علیه السلام، عصمت، علت لزوم معصوم بودن پیامبر و امامان علیه السلام، عامل عصمت و سیره و سنت پرداخته است. فصل دوم، به بحث پیرامون سیره عبادی معصومین علیه السلام اختصاص یافته و ضمن بیان جایگاه عبادت در زندگی امامان علیه السلام، نماز مهم ترین عبادت در زندگی ائمه علیه السلام دانسته شده است. در فصل سوم، به بحث و بررسی سیره تربیتی معصومین علیه السلام پرداخته شده است. سیره خانوادگی معصومین علیه السلام در فصل چهارم مورد کنکاش قرار گرفته است. در فصل پنجم، با هدف شناخت جایگاه اقتصاد در زندگی و ارتباط آن با اهداف معنوی زندگی، سیره اقتصادی معصومین علیه السلام بررسی شده است. نویسنده در فصل پایانی کتاب، به بررسی مبانی اعتقادی معصومین علیه السلام پرداخته است.

نویسنده در این کتاب، همه ابعاد سیره معصومان را مد نظر قرار داده است؛ در حالی که در موضوع ما صرفاً سیره اجتماعی و فرهنگی مورد توجه است. از سوی دیگر، موضوع ما نسبت به موضوع این کتاب که مشتمل بر تمامی معصومان علیه السلام است، بسیار خاص تر محسوب می شود و تمایز مهم تر اینکه معیارها و شاخص های آموزشی در این اثر مد نظر نبوده است.

۱. محمد حسین واثقی.

۵. حیات فکری و سیاسی امامان شیعه^۱

مؤلف در این اثر که آن را در ۱۳ بخش کلی تنظیم کرده، در ابتدای شرح حال هر امام، بخشی را به تاریخ ولادت و شهادت و احوال شخصی و همچنین گزیده‌ای از مناقب آن امام اختصاص داده و سپس به مباحثی مانند: روابط امام با خلفای وقت، ارتباط با شیعیان و آثار علمی پرداخته است. بخش اصلی مباحث مربوط به هر امام را موضوع اختصاصی آن امام مانند: حکومت امام علی (علیه السلام)، صلح امام حسن (علیه السلام)، شهادت امام حسین (علیه السلام) و حرکت فرهنگی امامان بعدی یا موضوع سازمان وکالت در عصر ائمه اخیر تشکیل می‌دهد.

آنچه که در این اثر برجسته شده، تبیین مواضع سیاسی و سپس حیات فکری امامان شیعه است؛ در حالی که در موضوع ما صرفاً سیره اجتماعی و فرهنگی مورد توجه است. از سوی دیگر، موضوع ما نسبت به موضوع این کتاب که مشتمل بر تمامی معصومان (علیهم السلام) است، بسیار خاص‌تر محسوب می‌شود و تمایز مهم‌تر اینکه معیارها و شاخص‌های آموزشی در این اثر مد نظر نبوده است.

۶. انسان ۲۵۰ ساله^۲

کتاب مذکور، حاوی بخش‌هایی از سخنان پراکنده و برخی از نوشته‌های حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مد ظله العالی) درباره زندگی سیاسی و مبارزاتی امامان شیعه است. این کتاب شامل ۱۷ فصل است که نحوه چینش عناوین فصل‌ها به ترتیب تاریخی زندگی ائمه (علیهم السلام)، از دوران پیامبر اعظم (ص) تا دوره امام عسکری (علیه السلام) است. محتوای این کتاب، به دنبال انتقال مفهومی متعالی از مسیر و مقصد زندگی مجاهدانه ائمه (علیهم السلام) است و از این رو، این کتاب بیش از آنکه یک کتاب تاریخی صرف باشد، یک

۱. رسول جعفریان.

۲. سیدعلی خامنه‌ای.

فراتحلیل تاریخی است که به جای شرح و تفصیل وقایع زندگی ائمه علیهم السلام، نگاهی کل‌گرایانه به زندگی هر یک از معصومین علیهم السلام را با توجه به بستر تاریخی دوره مربوط و در راستای مقصود واحدی که همه این بزرگواران دنبال می‌کردند، ارائه می‌دهد.

تمایز در موضوع، در اثر حاضر که زندگی سیاسی و مبارزاتی امامان شیعه است، با موضوع مورد نظر ما که تاریخ و سیره اجتماعی و فرهنگی؛ آن هم تنها درباره اندیشه و رفتار شماری از حضرات معصومین علیهم السلام (از امام صادق علیه السلام تا امام زمان علیه السلام) است، بسیار واضح است. در این کتاب و بیشتر آثار مشابه که درباره حضرات معصومین نگاشته شده، تاریخ سیاسی نمود و جلوه برجسته‌ای دارد، اما در زمینه تاریخ و سیره فرهنگی و اجتماعی این بزرگواران، پژوهش‌های علمی و دقیق بسیار اندک صورت گرفته است.

۷. سیره خانوادگی ائمه معصوم علیهم السلام^۱

اثر مذکور دارای چهار فصل اصلی با این عناوین است: اهمیت و جایگاه خانواده، شکل‌گیری خانواده در سیره ائمه علیهم السلام، تعلیم و تربیت فرزندان در سیره ائمه علیهم السلام و مسئولیت‌پذیری زن و مرد در نگاه ائمه علیهم السلام.

با توجه به محتوای کتاب فوق، می‌توان وجوه تمایز آن را با موضوع پیشنهادی ما از جهت جزئی و خاص بودن و از لحاظ آموزشی بودن بیان نمود.

۸. بنیادهای اخلاق اجتماعی اهل بیت علیهم السلام^۲

این کتاب علاوه بر مباحث مقدماتی مانند: تأثیر هنجارها و ناهنجاری‌های اخلاقی در جامعه، ویژگی‌های دوران جاهلیت، ضرورت آشنایی با اخلاق اجتماعی

۱. ابوالفضل سلمانی گزاری، به اهتمام اصغر منتظر القائم و مصطفی پیرمردیان.

۲. سید کاظم نورمفیدی.

اهل بیت (ع) و «اجتماع» بستری برای تکامل انسان و اقسام تحریف، به شکل اجمالی، برخی از محورهای سیره اجتماعی؛ نظیر خیرخواهی، محبت، عدالت، عفو و انصاف در سیره معصومین (ع) را مورد بررسی قرار می‌دهد. محتوای این کتاب با موضوع پیشنهادی در اثر حاضر، فاصله بسیاری دارد.

۹. سلوک نورانی در سیره رحمانی: درس‌گفتارهایی از سیره اجتماعی اهل بیت (ع)^۱

در این اثر، محورها و موضوعاتی مانند: حفظ وحدت، اصلاح ذات بین، حق‌شناسی و قدردانی، جود و بخشش، گذشت در اسلام، جایگاه تعاون و همکاری در اسلام، چگونگی برون‌رفت از مشکلات، ارائه شده است که صرفاً برخی از مؤلفه‌های تعامل اجتماعی را دربر می‌گیرد.

۱۰. سیره اخلاق اجتماعی اهل بیت (ع)^۲

در این اثر، علاوه بر مباحث مقدماتی، دو بخش اصلی درباره چگونگی تعامل و مراد اهل بیت (ع) با مردم بررسی شده است: یکی در زمینه اصول رفتاری اهل بیت (ع) میان همه انسان‌ها (اعم از مسلمانان و غیر مسلمانان) است. مانند: عدالت اجتماعی، مساوات و برابری، وفای به عهد، عفو و گذشت، صداقت و یکرنگی، رفتار نرم و لین. دوم درباره اصول اجتماعی اهل بیت (ع) با مؤمنان است که سایر انسان‌ها را در بر نمی‌گیرد. مانند: تکریم و احترام، تواضع و فروتنی، غم‌خواری و غم‌زدایی و اجابت دعوت مؤمنان.

۱. فرید نجف‌نیا.

۲. محمدعلی زاهدی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.

ب) مقالات

۱. سیره اهل بیت علیهم السلام در برخورد با مسلمانان غیر شیعه^۱
این مقاله، بر روی بخشی از سیره اجتماعی اهل بیت علیهم السلام؛ یعنی نوع رفتار ایشان با مسلمانان غیر شیعه تمرکز دارد که موضوع آن بسیار محدودتر و خاص‌تر از موضوع اثر حاضر است.
۲. اخلاق اجتماعی از منظر امام رضا علیه السلام^۲
۳. تعلیم و تربیت در سیره ائمه اطهار علیهم السلام^۳
۴. سیری در سیره فردی و اجتماعی امام حسن عسکری علیه السلام^۴
۵. مؤلفه‌های فرهنگی در سیره امام صادق علیه السلام^۵

گردآوری اطلاعات و روش تحقیق

روش تحقیق به صورت توصیفی - تحلیلی بوده و روش گردآوری اطلاعات، به طور عمده کتابخانه‌ای است.

سؤالات تحقیق (اصلی و فرعی)

اصلی:

تاریخ و سیره فرهنگی و اجتماعی اهل بیت علیهم السلام، از امام صادق تا امام زمان عجل الله تعالی فرجه چگونه بوده است؟

-
۱. سید توقیر عباس کاظمی، *نشریه تاریخ اسلام*، ش ۵۳.
  ۲. سید مرتضی شاه ترابی.
  ۳. محمد جواد یآوری.
  ۴. عبدالکریم تبریزی.
  ۵. گروه پژوهش‌های دینی، *مجموعه امام صادق علیه السلام*.

فرعی:

۱. تاریخ و سیره فرهنگی اهل بیت (علیهم السلام)، از امام صادق تا امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) چگونه بوده است؟

۲. تاریخ و سیره اجتماعی اهل بیت (علیهم السلام)، از امام صادق تا امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) چگونه بوده است؟

نواوری در پژوهش

تبیین و ارائه ابعاد مختلف تاریخ و سیره فرهنگی و اجتماعی اهل بیت (علیهم السلام)، از امام صادق تا امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف)، بر اساس کهن‌ترین منابع تاریخی، روایی و تفسیری فریقین؛ به نحوی که هم در ساختار و هم در محتوا، متمایز از آثار و تحقیقات گذشته است.